

doi: 10.15407/dse2016.03.058

УДК 314.174 (477)

JEL Classification: O15

О.А. МАЛИНОВСЬКА

д-р наук з держ. упр., старш. наук. співроб.
голов. наук. співроб.

Національний інститут стратегічних досліджень

10030, м. Київ, вул. Пирогова, 7-А

E-mail: Malinovska@niss.gov.ua

ЗОВНІШНЯ МІГРАЦІЯ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ СКАСУВАННЯ ВІЗОВОГО РЕЖИМУ ПОЇЗДОК ДО ЄС

На основі статистичних та соціологічних даних показано, що під впливом сучасної економічної кризи та конфлікту на сході країни міграційна поведінка українців зазнала змін. Зокрема, зросли обсяги трудової та освітньої міграції за кордон, збільшилась чисельність громадян України, які звертаються за притулком до інших країн. Інтенсифікувався процес переорієнтації міграційних потоків із східного, спрямованого до Росії, на західний напрямок, до країн ЄС. Разом з тим, загальна міжнародна мобільність знизилася, оскільки за нинішніх економічних обставин населення не має коштів на зарубіжні подорожі. Війна й економічна криза не призвели до помітної еміграції для постійного проживання. Кількість шукачів притулку в країнах ЄС залишається незначною, як і порушників міграційного законодавства. Це дає підстави для висновку, що скасування візового режиму поїздок українців до ЄС не спричинить додаткових масових переміщень населення. Помірне збільшення міжнародної мобільності відбуватиметься переважно за рахунок тимчасових поїздок на заробітки до Євросоюзу та освітньої міграції.

Ключові слова: міжнародна мобільність, міграція, притулок, скасування візового режиму.

Е.А. Малиновская

д-р наук по гос. упр., главн. науч. сотруд.

Национальный институт стратегических исследований

10030, г. Киев, ул. Пирогова, 7-А

E-mail: Malinovska@niss.gov.ua

ВНЕШНЯЯ МИГРАЦИЯ ГРАЖДАН УКРАИНЫ В КОНТЕКСТЕ ОТМЕНЫ ВИЗОВОГО РЕЖИМА ПОЕЗДОК В ЕС

На основе статистических и социологических данных показано, что под влиянием современного экономического кризиса и конфликта на востоке страны миграционное поведение украинцев изменилось. В частности, выросли объемы трудовой и образовательной миграции за рубеж, увеличилась численность граждан Украины, ищущих убежище за рубежом. Интенсифицировался процесс переориентации миграционных потоков с восточного, в Россию, на западное, в сторону ЕС, направление. Вместе с тем, международная мобильность в целом понизилась, так как в нынешних экономических условиях у населения нет средств на зарубежные поездки. Война и экономический кризис не привели к заметному увеличению эмиграции для постоянного проживания. Количество ищущих убежища в странах ЕС оста-

етя незначительным, как и нарушителей миграционного законодательства. Это дает основание для вывода, что отмена визового режима поездок украинцев в ЕС не вызовет дополнительных массовых перемещений населения. Умеренное увеличение международной мобильности будет происходить преимущественно за счет временных поездок в Евросоюз на заработки и образовательной миграции.

Ключевые слова: международная мобильность, миграция, убежище, отмена визового режима.

Malynovska O.A.

Dr. Sc. (Public Administration), chief researcher
National Institute for Strategic Studies
10030, Ukraine, Kyiv, Pyrogova str., 7-A
E-mail: Malinovska@niss.gov.ua

EXTERNAL MIGRATION OF CITIZENS OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF ABOLITION OF THE VISA REGIME BETWEEN UKRAINE AND EU

The article shows on the basis of statistical and sociological data that under the influence of the current economic crisis and the conflict in the east of Ukraine the migration behavior of Ukrainians has changed. In particular, the volume of labor and educational migration abroad has increased, the number of citizens of Ukraine who seek asylum in foreign countries has grown. The process of reorientation of migration flows from eastern direction, toward Russia, to western direction, toward EU, has intensified. However, the overall international mobility has decreased, because the population has no money for foreign travel in the current economic circumstances. War and economic crisis has not led to significant emigration for permanent residence. Number of asylum seekers in the EU remains low as well as the number of violations of immigration law. This leads to the conclusion that the abolition of the visa regime between Ukraine and EU will not result in additional massive population movements. A moderate increase in international mobility will be mostly due to temporary travel to EU for employment and educational migration.

Keywords: international mobility, migration, asylum, abolition of the visa regime.

Постановка проблеми, актуальність досліджень. Значні геополітичні трансформації справляють вплив на всі без винятку аспекти життя суспільства, у т. ч. й на міграційні процеси. Інтенсивність, характер, спрямованість міграцій населення України кардинально змінилися після здобуття незалежності, завдяки чому громадяни країни набули право на свободу пересування світом. Нині Україна знову переживає переломний момент своєї історії, пов'язаний із цивілізаційним вибором, намаганням остаточно позбутися радянського минулого і долучитися до європейської сім'ї демократичних націй. Курс на євроінтеграцію підтримано більшістю населення, яке рішуче заявило про це під час революції гідності 2013–2014 рр. Згідно з соціологічними даними, основною його перевагою українці вважають можливість вільно пересуватися Європою – 39 % респондентів (сподівання на підвищення рівня життя лише на другому місці – 37 %) [1]. Водночас, і політики, і громадськість усвідомлюють, що європейці побоюються додаткового міграційного тиску з боку українців, особливо в умовах сучасної міграційної кризи в Європі. До того ж, найважливішим негативним наслідком євроінтеграції громадяни називають можливе збільшення еміграції з України (33 %). У зв'язку з цим аналіз міграційної поведінки українців в умовах безвізового режиму важливий для оцінки як перспектив розвитку країни, так і її стосунків з європейськими партнерами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основне питання, відповідь на яке шукали вітчизняні й зарубіжні аналітики, – чи викличе ліквідація візового режиму інтенсифікацію міграції українців до ЄС, чи призведе це до небажаних і для Європи, і для України наслідків (Олександра Бетлій (O. Betlij), Френк Дювель (F. Duvell),

Володимир Кіпень (V. Kipen'), Ірина Лапшина (I. Lapshina), Магдалена Лесінська (M. Lesinska), Марта Ярошевич (M. Jaroszewicz) та ін.). Низка досліджень, проведених після отримання 2010 року Україною від ЄС Плану дій щодо візової лібералізації, стверджували, що мобільність українців у разі набуття можливості подорожувати Європою без віз помірно зростає. За розрахунками, здійсненими на основі опитування, організованого консорціумом неурядових організацій «Європа без бар'єрів» у 2011 р., потенціал еміграції та трудової міграції в напрямку Шенгенської зони за умови скасування віз становив 1,5 % населення України, або півмільйона осіб [2]. До висновку про незначне збільшення еміграції в разі запровадження безвізового режиму дійшли також автори масштабного дослідження, присвяченого прогнозу міграції між країнами Східної Європи та ЄС. На основі економетричної моделі збільшення кількості мігрантів упродовж першого року після запровадження вільного руху населення було оцінено у 200–300 тис. осіб [3].

Ці дослідження, однак, проводилися до анексії Криму і початку конфлікту на Донбасі. Тому **метою даної статті** є оцінка впливу останніх подій на міжнародну мобільність та міграційну поведінку українців, зокрема в контексті запровадження безвізового режиму.

Виклад основного матеріалу. Передовсім зазначимо, що прямий зв'язок між скасуванням візового режиму й обсягами міграції відсутній. Адже мова йде лише про відмову від короткотермінових шенгенських віз, що аж ніяк не означатиме ні доступу українців до працевлаштування на території ЄС, ні, тим більше, до еміграції для постійного проживання. Визначальними для динаміки міграційних процесів залишаються соціально-економічні чинники, суспільно-політична ситуація в Україні та імміграційна політика країн призначення. Скасування віз, однак, покращить умови подорожування, що, за певних обставин, може стати передумовою для міграції. Але наскільки відчутними будуть ці зміни для українців?

Після запровадження демократичних свобод, у т. ч. й свободи пересування, міжнародна мобільність українців стрімко зростала, причому передовсім за рахунок перетинів західного кордону, який за радянських часів для більшості громадян був фактично закритим. Вступ центральноєвропейських сусідів України до ЄС (2004) та їх приєднання до Шенгенської зони (2007) і запровадження відповідних візових процедур дещо загальмували, однак не зупинили цей процес. Причому в 2013 р., тобто ще до початку російської агресії, чисельність поїздок до Польщі перевищила кількість виїздів до Росії, яку традиційно найбільше відвідували громадяни України і з якою зберігався безвізовий режим.

З початком конфлікту відбулося загальне зменшення кількості поїздок за кордон, передовсім за рахунок виїздів до Росії. Водночас, кількість виїздів українців до Євросоюзу продовжувала зростати – 10,5 млн в 2014 р., 12,5 млн в 2015 р. [4]. За даними Державної прикордонної служби України, в 2014 р. українці перетинали кордон з Польщею майже 7,7 млн разів, що становило понад третину всіх виїздів за межі держави. У 2015 р. тенденція до переорієнтації напряму зарубіжних поїздок була ще наочнішою: чисельність відвідин Польщі сягнула 9,5 млн. Отже, візовий режим не був визначальним для обсягів і напрямів транскордонної мобільності українців.

Цьому є кілька причин. По-перше, процедури оформлення віз для українців поступово спрощувалися, кількість шенгенських віз, виданих громадянам, зростала. Якщо в 2010 р. українці отримали 1,28 млн шенгенських віз, то в 2013 р. – уже 1,56 млн. Причому 38,6 % цих віз були багаторазовими [5]. У 2014 р. багаторазових віз було оформлено 52,4 %, у 2015 – 56,8 % [6]. Цим частково пояснюється зменшен-

ня кількості оформлених українцям шенгенських віз – 1,35 млн упродовж 2014 р., 1,19 млн у 2015 р. Водночас кількість національних віз, оформлених низкою європейських держав, зокрема Польщею, продовжувала зростати. Так, у 2015 р. польське консульства видали 922 тис. віз, проти 828 тис. у 2014 р., половина з яких були національними [7].

Друга обставина, що сприяє поїздкам українців до Європи, – візові привілеї, якими користуються громадяни України, що належать до меншин центрально-європейських націй. Наприклад, «карту поляка», що підтверджує належність до польського народу, з початку її запровадження в 2008 р. і до кінця 2014 р. отримали 57,5 тис. громадян України [8]. Цей документ забезпечує безкоштовне оформлення польської візи, яка дає змогу неодноразово в'їжджати та перебувати протягом року в Польщі, а також подорожувати до інших шенгенських держав на строк до 90 днів. Візові привілеї мають також власники документів, які підтверджують статус «закордонного угорця», «закордонного словака», «закордонного чеха».

По-третє, доволі багато українців можуть подорожувати до сусідніх країн ЄС взагалі без віз. Це кілька мільйонів мешканців прикордоння, які мають право в'їжджати у тридцятикілометрову прикордонну смугу сусідніх держав згідно з угодами про так званий «малий прикордонний рух». Їх укладено з Угорщиною в 2007 р., Польщею та Словаччиною в 2008 р., Румунією – в 2014 р. За даними опитування, яке провели польські статистичні служби, 64,3 % українців, які перетинали польський кордон, проживали у тридцятикілометровій прикордонній смузі. На відстані 30–50 км від кордону мешкали 10,7 % міжнародних пасажирів, 50–100 км – 15,1 %, і лише 9,9 % – на відстані понад 100 км від кордону [9].

Таким чином, найбільш мобільними у західному напрямі є мешканці Західної України. Водночас саме вони, як свідчать соціологічні опитування, особливо зацікавлені у вільному пересуванні Європою. Натомість на сході країни переважають ті, хто не вважає скасування візового режиму з ЄС чимось значущим. Якщо у 2016 р. буде запроваджено безвізовий режим, то готовність скористатися ним і поїхати до країн Шенгенської зони декларували лише 18 % жителів Донбасу, тоді як західних областей – 45 % [1]. Тобто, скористатися вигодами безвізового режиму налаштоване передовсім населення, яке й дотепер активно подорожувало в ЄС. Лібералізація візового режиму кардинально не вплине ні на умови перетину кордону цими людьми, ні на збільшення кількості тих, хто подорожує.

Для розуміння впливу скасування візового режиму на транскордонну мобільність українців необхідно зважати на мету їхніх зарубіжних виїздів. Опитування громадської думки однозначно свідчать, що жителі будь-якого регіону країни хотіли б поїхати до країн Шенгенської зони передовсім з метою туризму [1]. Якщо на початку 2000-х років українці здійснювали лише близько 300 тис. туристичних подорожей за кордон на рік, то в 2013 р. – 2,5 млн. За підрахунками фахівців, в 2011 р. на туристичні та рекреаційні зарубіжні подорожі українці витратили 3,8 млрд доларів США, в 2012 р. – 4,5 млрд, а в 2013 р. ці витрати сягнули 6 млрд доларів [10]. Необхідність оформлення віз не стримувала розвитку виїзного туризму, головна його передумова – наявність достатніх для відпочинку за кордоном коштів.

Однак нині ситуація змінилася. За умов зовнішньої агресії та війни економічна ситуація в Україні суттєво погіршилася, рівень життя населення знизився. Середньомісячна реальна заробітна плата становила в 2014 р. лише 93,5 % від рівня 2013 р., а в 2015 р. – 79,8 % від рівня 2014 р. Водночас споживчі ціни підвищилися в 2015 р. на 43,3 % [11]. За даними соціологів, майже 70 % українців були змушені відмовитися

від літнього відпочинку [12]. Кількість українців, які могли дозволити собі зарубіжні туристичні подорожі, в 2014 р. зменшилася на 20 %, а в 2015 р. — вдвічі. У разі запровадження безвізового режиму більшість громадян, які б бажали відвідати європейські країни як туристи, навряд чи будуть фінансово спроможні це зробити.

Водночас, складна економічна ситуація і зuboжіння населення, що стримують туристичні виїзди за кордон, створюють потужні чинники виштовхування українців у трудову міграцію. Тим більше, що населенням накопичено вже поважний досвід заробітчанства за межами країни. За даними Євростату, громадян України, які на легальних підставах проживали на території Євросоюзу, на кінець 2013 р. нараховувалося 634,8, а у 2014 р. їх було вже 868,7 тис., у 2015 р. — 905 тис. Найбільше українців проживали в Польщі (336 тис.) (більшість за короткотерміновими дозволами), Італії (239 тис.), Чехії (113 тис.) та Іспанії (84 тис.). І хоча українці становили лише 5 % від загальної чисельності іноземців із третіх країн, враховуючи відносно нетривалий період, коли міграція стала для них можливою, їхня присутність в Європі значна. Здебільшого вона сформувалася завдяки трудовій міграції. У зв'язку з виконанням оплачуваної роботи оформлено 68 % дозволів на перебування українців, тоді як загалом громадянам третіх країн — близько чверті [13].

Трудова міграція з України почала розгортатися наприкінці 1990-х рр. і стала важливою стратегією виживання для багатьох сімей. За даними масштабних обстежень населення, проведених Державною службою статистики України в 2008 та в 2012 роках, обсяги трудової міграції становили щонайменше 1,5 та 1,2 млн осіб [14, 15]. Відповідно до даних соціологічного моніторингу, який щорічно виконує Інститут соціології НАН України, досвід роботи за кордоном має 12,5 % дорослого населення країни [16].

Під впливом збройного конфлікту та глибокої економічної кризи еміграційні настрої населення зросли, про що свідчать соціологічні дані. Зокрема, опитування, проведене компанією GFK-Україна на замовлення Міжнародної організації з міграції навесні 2015 року, показало, що 8 % українців планують найближчим часом знайти роботу за кордоном або вже її знайшли. За даними аналогічного дослідження 2011 р. таких було 6 % [17].

Збільшення обсягів трудової міграції з України підтверджується статистикою країн призначення. Так, в 2014 р. в Польщі було зареєстровано 373 тис. заявок від роботодавців на роботу для українців за спрощеною системою на строк до 6 місяців упродовж року, що на 155 тис. більше, ніж попереднього року. В 2015 р. таких заявок було вже 706 тис. [18].

Наростає міграція не лише для виконання сезонних робіт, а й для тривалішого перебування. Частково вона пов'язана із об'єднанням за кордоном сімей українців, які виїхали тимчасово з метою працевлаштування, проте залишилися в країні перебування на тривалі строки і перевозять за кордон свої сім'ї внаслідок погіршення ситуації на Батьківщині. Однак здебільшого переселенська міграція також пов'язана із працевлаштуванням. Наприклад, у 2014 р. більш, ніж удвічі зросла кількість оформлених громадянам України дозволів на постійне та тимчасове проживання в Польщі. В 2015 р. кількість оформлених дозволів знову подвоїлася. Переважна більшість (62 %) їх надана у зв'язку з працевлаштуванням, причому абсолютна чисельність дозволів на тимчасове проживання, оформлених у зв'язку з працевлаштуванням, досягла 24 тис., що було втричі більше, ніж 2014 р., і в 6,5 разів більше, ніж 2013 р. [7].

Збільшення обсягів трудової міграції супроводжується певною переорієнтацією її потоків із традиційного східного напрямку, до Росії, на західний. Ця тенден-

ція спостерігалася і раніше. Внаслідок анексії Криму, бойових дій на Сході країни, загального недружнього ставлення з боку сусідньої держави вона активізувалася. На користь виїзду в західному напрямку також вищий у країнах ЄС рівень заробітків, кращі умови життя та праці. За даними вже згаданого опитування GfK-Україна на замовлення МОМ, серед потенційних трудових мігрантів з України частка тих, хто шукає роботу в Росії, знизилася з 18 % у 2011 році до 12 % в 2015 р. Водночас привабливість Польщі зросла з 7 % у 2006 році, коли було здійснено перше аналогічне дослідження, до 30 % на сьогодні [17].

Разом із тим, для певних категорій громадян, передовсім мешканців прилеглих до Росії територій сходу і півдня країни, відсутність візового, мовного бар'єру, родинні та інші зв'язки з громадянами РФ, географічна близькість та відносно дешеве транспортне сполучення залишаються вагомими підставами для спрямування заробітчанських поїздок до цієї країни. Що ж до населення окупованих територій, то іншого вибору у нього просто немає. Тому, хоча переорієнтація міграційного потоку на Захід і відбувається, вона спостерігається не на всій території України і охоплює не всіх мігрантів. Росія й надалі залишається основною країною призначення трудових мігрантів з України. За даними нещодавнього дослідження «Міграція як чинник розвитку в Україні», організованого МОМ за підтримки уряду Канади в 2014–2015 роках, більшість потенційних мігрантів, якщо йдеться про короткотермінові виїзди з метою заробітку, планують виїхати саме до Росії. Для потенційних довготермінових мігрантів (на строк понад рік) Росія є другою за значенням країною призначення після Польщі [19].

Таким чином, обумовлена економічними негараздами інтенсифікація трудової міграції з України лише частково відчуватиметься її західними сусідами. До того ж, йдеться про робочу силу, востребовану на ринках праці європейських країн, зокрема центральноєвропейських, звідки після приєднання до Євросоюзу спостерігався численний відплив працездатного населення. Наприклад, польські підприємці, зацікавлені в залученні додаткової робочої сили, з початку 2016 року ведуть активні переговори з владою щодо спрощення процедури оформлення іноземців на роботу. Тим більше, що склад мігрантів поступово змінюється на користь більш молодих і освічених осіб, необхідних економіці [20].

Важливим чинником помолодшання та підвищення освітнього рівня мігрантів з України до ЄС є швидке зростання навчальної міграції. Цей процес обумовлений як прагненням молодих українців набути якісні знання, так і складною економічною ситуацією в Україні, за якої молодь опинилася в особливо несприятливій ситуації. Не маючи обнадійливих життєвих перспектив на Батьківщині, все частіше молоді люди приймають рішення на користь навчання за кордоном як способу подальшого працевлаштування в європейських країнах. Наприклад, за даними проведеного 2015 р. опитування, серед українців, які навчаються в Польщі у Державній вищій східноєвропейській школі в Перемишлі й приватній Вищій школі інформатики та управління в Жешуві (всього було опитано 250 респондентів), лише 16 % з студентів першої і 13 % другої планують повернутися в Україну [21]. Тому із певним часовим лагом навчальну міграцію можна розглядати як трудову, причому доволі вигідну для країн призначення і, натомість, загрозливу для України, яка втрачає найбільш активну і талановиту молодь.

Упродовж останніх двох років чисельність молодих українців, які виїхали на навчання за кордон, зростала особливо швидкими темпами. За даними щорічного моніторингу кількості українських громадян, які навчаються у закордонних універ-

ситетах на денній формі навчання, що здійснюється аналітичним центром CEDOS (охоплює 34 країни світу), у 2013/2014 навчальному році за кордоном навчалися 47 724 громадянина України. Найбільше у Польщі (14 951), Німеччині (9212), Росії (6029), Канаді (2053), Чехії (2019), Італії (1894), США (1464), Іспанії (1419), Франції (1320), Великій Британії (1040). Лише за рік, у порівнянні з 2012/2013 навчальним роком, чисельність українських студентів за кордоном збільшилася на 22 % [22]. Передовсім за рахунок українців, які навчаються в Польщі. У 2015 р. кількість українських студентів у Польщі сягнула 20 693. Громадяни України становлять практично половину студентів-іноземців у цій країні [21].

Якщо прибуття працівників, необхідних для економіки, що виконують непривабливі для місцевого населення роботи, а також студентів є вигідним для країн призначення, то можливий приплив біженців з України їх серйозно непокоїть, особливо враховуючи проблеми, з якими стикнулася Європа у зв'язку з мільйонами шукачів притулку з Близького Сходу. Деякі європейські політики, зокрема депутати-праворадикали польського сейму, навіть пропонували збудувати на українсько-польському кордоні захисну стіну, щоб убезпечитися від української навали. Подібні настрої тим більше зрозумілі, що нещодавня відміна віз для країн Західних Балкан дійсно призвела до збільшення клопотань про притулок від їх громадян з 11,5 тис. в 2009 році до 53,7 тис. в 2013 році, тобто майже в п'ять разів [23]. Лібералізація візового режиму спростила і здешевіла поїздки до ЄС, а відтак – розширила можливості для звернень за притулком. Подати відповідні клопотання змогли особи, яким найвірогідніше у візі було б відмовлено.

Однак вірогідність масового припливу біженців з України наразі низька, хоча після анексії Криму й початку конфлікту на Донбасі чисельність шукачів притулку з України в Європі дійсно зростає. Якщо 2013 року в 28 країнах ЄС українськими громадянами було подано 835 клопотань про притулок, то в 2015 р. – 20 830. Найбільше в Італії (4680), Німеччині (4570), Іспанії (3340), Франції (1625) та Польщі (1575). Українці, однак, становили менше 2 % іноземців, які зверталися за притулком на території Євросоюзу. Задоволено в 2015 р. лише 2775 клопотань, або 13 % від поданих. Найбільше позитивних рішень ухвалено в Італії (1635) та Франції (420). В Німеччині притулок надано 55 особам, у Польщі – десятки, в Іспанії – жодній [13].

Експерти відмічають, що на відміну від вихідців з інших країн, шукачі притулку з України легально перебували на території ЄС досить тривалий час, часто маючи дозволи на працевлаштування [24]. Тобто, меншою мірою йдеться про втікачів із зони конфлікту. Більшість шукачів притулку – це трудові мігранти, які, зважаючи на ситуацію, не хочуть повертатися додому.

Незначна чисельність шукачів притулку з України в Європі передовсім пов'язана з тим, що у більшості випадків постраждали від конфлікту шукали безпечне місце для проживання на території України: станом на травень 2016 р. з невідконтрольних Уряду територій до інших регіонів України переміщено 1,029 млн осіб [25]. Велика група виїхала до Росії. За даними Федеральної міграційної служби Російської Федерації, на кінець 2015 р. на обліку ФМС перебували 273 громадянина України, яким було надано статус біженця, і 311 тис. тих, які користувалися тимчасовим притулком [26]. Крім того, звернулися з приводу оформлення дозволу на тимчасове перебування 276,4 тис. українців [27], щодо них, однак, невідомо, чи прибули вони із зони конфлікту, чи перебували на території Росії до його виникнення.

Переміщення населення із зони конфлікту до Російської Федерації обумовлені географічною близькістю, родинними зв'язками, мовними і культурними особли-

востями, проросійською орієнтацією частини мешканців сходу України. Запровадження безвізового режиму поїздок до ЄС навряд чи змінить ситуацію і примусить переорієнтуватися цих людей з російського на європейський напрямок. Проте не виключено, що чисельність шукачів притулку в Європі у разі можливості безвізових поїздок може зрости за рахунок частини внутрішньо переміщених осіб, які наразі не отримують достатньої підтримки від держави і перебувають у доволі складному становищі. Водночас, вірогідніше, що, зважаючи на обмежувальну політику європейських країн щодо біженців, у т. ч. з України, вкрай невисокий рівень надання їм статусу, з-поміж цієї групи населення рекрутуватимуться не стільки шукачі притулку, скільки працівники-мігранти, які намагатимуться вирішити проблеми своїх сімей шляхом працевлаштування за кордоном.

У контексті скасування безвізового режиму та у зв'язку з вірогідністю наростання трудової міграції з України варто нагадати, що відміна короткотермінових віз одночасно не означатиме й отримання дозволу на працевлаштування та проживання в ЄС. Враховуючи імміграційну політику країн Євросоюзу, спрямовану на жорстку селекцію трудових мігрантів, закономірним є припущення про збільшення нелегального працевлаштування українців в європейських країнах. Порушення українцями правил перебування в країнах призначення зазвичай пов'язано з роботою без оформлення трудових відносин та належних дозволів, перевищенням строків перебування. Ці явища були особливо масовими в період розгортання трудової міграції наприкінці 1990-х рр. Проте з часом значна частина українських мігрантів змогла врегулювати своє правове становище. Питома вага мігрантів без належного статусу, за даними масових обстежень населення Державної служби статистики України, зменшилася з 25,6 % в 2008 р. до 20,4 % в 2012 р. [14, 15]. Однак дослідження, проведене Міжнародною організацією з міграції 2015 р., виявило, що без оформлення трудових відносин працювали 41 % охоплених опитуванням мігрантів. Тобто, криза в країні змушує людей виїжджати на заробітки за кордон нехтуючи своїм правовим становищем, з чим пов'язані ризики надексплуатації та порушення прав, аж до торгівлі людьми, і, звичайно, покарання та депортації.

За даними європейської прикордонної агенції FRONTEX, чисельність затриманих на кордонах ЄС громадян України дійсно зростає: з 12 472 в 2013 р. до 16 744 в 2014 і 17 096 в 2015 р. Разом з тим, більшість затримань відбулися в момент виїзду з території ЄС, тобто, фактично йшлося про добровільне повернення порушників на Батьківщину. Збільшилася також чисельність українців, видворених з території ЄС: з 7 763 в 2013 р. до 9 582 в 2014 і до 15 010 в 2015 р. Попри негативну динаміку, цифри невеликі. В 2015 р. українці становили менше одного відсотка затриманих на кордонах ЄС іноземців та 8,6 % видворених з його території [4].

За висновком FRONTEX, чисельність нелегальних мігрантів-громадян України, попри конфлікт і велику кількість внутрішньо переміщених осіб, залишилася на вкрай низькому рівні, що експерти пояснюють двома обставинами: по-перше, українці подорожують легальними каналами; по-друге, Україна забезпечує належний прикордонний контроль на західному кордоні, незважаючи на переміщення частини персоналу прикордонної служби у зону конфлікту на сході [28].

Висновки. Підсумовуючи викладене варто нагадати, що інтенсивність поїздок українців до Європи з моменту здобуття незалежності стабільно зростала. Завдяки ним сотні тисяч громадян на практиці пізнали європейські цінності та спосіб життя, утвердилися в прагненні реформування країни. Хоча значна частина подорожніх мала на меті працевлаштування, оскільки заробітки в країнах ЄС були і залишаються

значно вищими, ніж в Україні, розвитку набув зарубіжний туризм, виїзди з метою навчання тощо.

Тому одним із найбільш реальних та очікуваних результатів євроінтеграції для українців є свобода пересування континентом. Завдяки процесу візової лібералізації процедури оформлення шенгенських віз для громадян України поступово спрощувалися, а чисельність осіб, які мали можливість виїздити до Європи, зростала. В рамках виконання умов надання безвізового режиму в країні було здійснено низку серйозних перетворень, ухвалено законодавство, що відповідає європейським стандартам.

Однак події останніх двох років, з одного боку, засвідчили безальтернативний курс України на євроінтеграцію, а з другого, – обумовили зміни в міграційній ситуації, які частина європейських політиків та громадськості трактують як ризики масового припливу українців до Європи, що, у свою чергу, спричиняє сумніви у доцільності надання Україні безвізового режиму.

Під впливом агресії та війни на Донбасі, обумовленої ними глибокої економічної кризи інтенсивність та напрями міграційних переміщень дійсно зазнали змін. Зросла трудова міграція за кордон. Серед мігрантів збільшилася частка молоді, яка прямує на навчання в зарубіжних університетах, а згодом планує працевлаштуватися в країні перебування. Збільшилася кількість громадян України, які шукають притулку в інших державах. Разом з тим, загальна міжнародна мобільність українців знизилася, оскільки за нинішніх економічних обставин населення не має коштів на зарубіжні подорожі. Війна і економічна криза не призвели до помітної еміграції для постійного проживання. Кількість шукачів притулку в країнах ЄС залишається незначною, як і порушників міграційного законодавства.

Все це дає підстави для висновку, що скасування візового режиму поїздок українців до ЄС не спричинить додаткових масових переміщень населення. Помірне збільшення міжнародної мобільності відбуватиметься переважно за рахунок тимчасових циркулярних поїздок на заробітки та освітньої міграції. Про це необхідно інформувати європейців, як політиків, так і ширші кола громадськості, пояснювати, що українці в Європі – це працівники, а не утриманці. Разом з цим, не можна не усвідомлювати, що у разі загострення воєнно-політичної ситуації та економічної кризи еміграція з України може помітно перевищити викладені вище прогнози, перетворитися на додаткову перешкоду розвитку внаслідок втрати необхідної робочої сили та дразливий чинник у стосунках з європейськими країнами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Як українці розуміють євроінтеграцію: очікування та настрої суспільства / Фонд «Демократичні ініціативи» імені Льва Кучеріва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/jak-ukrainci-rozumiyut-evrointegraciyu-ochikuvannja--ta-nastroi-suspilstva.htm>
2. Кіпень В., Авксентьев М. Міграційний потенціал України. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2011. – 128 с.
3. Прогноз міграції між ЄС, країнами Вишеградської четвірки та Східною Європою: наслідки скасування візового режиму. – Варшава : Центр східних досліджень, 2014. – 173 с.
4. FRONTEX. Annual risk analysis 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://frontex.europa.eu/assets/Publications/Risk_Analysis/Annula_Risk_Analysis_2016.pdf
5. European Commission. Overview of Schengen Visa Statistics 2009–2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/borders-and-visas/visa-policy/docs/overview_of_schengen_visa_statistics_en.pdf
6. Schengen Visa Information. Schengen Visa statistics by third country – 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.schengenvisa.info.com/schengen-visa-statistics-third-country-2015/>

7. Raport na temat obywateli Ukrainy (w stanu na dzień 06.03.2016 r.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://udsc.gov.pl/statystyki/raporty-specjalne/biezaca-sytuacja-dotyczaca-ukrainy/>
8. «Карту поляка» отримали майже 60 тисяч громадян України / Сайт Інформаційного Агентства УНІАН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/society/1041882-kartu-polyaka-otrimali-mayje-60-tisyach-gromadyan-ukrajini.html>
9. Border traffic and movement of goods and services at the European Union's external border on the territory of Poland in 2013 / Central Statistical Office, Statistical Office in Rzeszow. – Warszawa-Rzeszow, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rzeszow.stat.gov.pl/en/publications/border-areas/border-traffic-and-movement-of-goods-and-services-at-the-european-unions-external-border-on-the-territory-of-poland-in-2013,2,5.html>
10. Бутченко М. Україна вошла в десятку стран по росту трат на выездной туризм [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://korrespondent.net/lifestyle/travel/3301098-korrespondent-ukraina-voshla-v-desiatku-stran-po-rostu-trat-na-vyezdnoi-turyzm>
11. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
12. Більшість українців не планують цього року відпочивати – опитування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unian.ua/society/1087306-bilshist-ukrajintsiv-ne-planuyut-tsogorich-vidpochivati-opituvannya.html>
13. Eurostat. Asylum and managed migration database [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ec.europa.eu/eurostat/web/asylum-and-managed-migration/data/database>
14. Зовнішня трудова міграція населення України / Державний Комітет статистики України, Український центр соціальних реформ. – К. : Інформаційно-аналітичне агентство, 2009. – 120.
15. Звіт щодо методології, організації проведення та результатів модульного вибіркового обстеження з питань трудової міграції в Україні / МОП, Державна служба статистики України, Ін-т демографії та соціальних досліджень ім М.В. Птухи НАН України. – К., 2013. – 96.
16. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. – Вип. 2 (16). Додаток: Таблиці моніторингового опитування «Українське суспільство – 2015» / Інститут соціології НАН України. – К., 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://i-soc.com.ua/institute/el_library.php
17. Дослідження з питань міграції та торгівлі людьми: Україна, 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://iom.org.ua/sites/default/files/pres_kit_gfk_iom2015_ua_fin_3_2.pdf
18. У Польщі підрахували українських заробітчан [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.korrespondent.net/ukraine/3632770-u-polschi-pidrakhuvaly-ukrainskykh-zarobitchan>
19. Міграція як чинник розвитку України: Дослідження фінансових надходжень, пов'язаних з міграцією, та їхнього впливу на розвиток України / МОМ. – К., 2016. – С. 32 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vsetutpl.com/robota-v-polschi-dlya-ukrayintsiv-budivelnykiv>
20. Українська міграція в Польщу за три роки сильно змінилася – експерт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrinform.ua/rubric-society/1961175-ukrainska-migracia-v-polsu-za-3-roki-silno-zminilasa-ekspert.html>
21. Загакайло О. Освіта в Польщі як шлях в еміграцію? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/EDUCATION/osvita-v-polschi-yak-shlyah-v-emigraciyu_.html
22. Стадний Є. Кількість українських студентів за кордоном [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cedos.org.ua/uk/osvita/56>
23. Report from the Commission to the European Parliament and the Council. Fifth Report on the Post-Visa Liberalisation Monitoring for the Western Balkan Countries in accordance with the Commission Statement of 8 November 2010 Brussels, 25.2.2015 COM(2015) 58 final [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-is-new/news/news/docs/201502-25_5th_post-visa_liberalisation_report_with_western_balkan_countries_en.pdf
24. Gotev G. EU agency reports spike in Ukrainian asylum seekers [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.euractiv.com/section/justice-home-affairs/news/eu-agency-reports-spike-in-ukrainian-asylum-seekers/>
25. Міжвідомчий координаційний штаб повідомляє [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mns.gov.ua/news/34232.html>
26. Официальные статистические данные ФМС России [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fms.gov.ru/about/activity/stats/Statistics>

27. Інформація о ситуації в отношении громадян України та осіб без громадянства, покинувших територію країни в екстремному та масовому порядку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.fms.gov.ru/about/statistics/info_o_situatsii_v_otnoshenii_grazhdan_ukrainy/
28. FRONTEX. Eastern European borders. Annual risk analysis 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://frontex.europa.eu/assets/Publications/Risk_Analysis/EB_ARA_2015.pdf

REFERENCES

1. *Yak ukrainsi rozumiiut' ievrointehratsiiu: ochikuvannia ta nastroi suspil'stva [How Ukrainians understand the European integration: expectations and attitudes of society].* (2015). Ilko Kucheriv Foundation «Democratic initiatives». dif.org.ua. Retrieved from <http://dif.org.ua/ua/publications/press-relezy/jak-ukrainci-rozumiyut-evrointegracyu-ochikuvannja--ta-nastroi-suspilstva.htm> [in Ukrainian].
2. Kipen', V., & Avksent'yev, M. (2011). *Mihratsijnyj potentsial Ukrainy [The migration potential of Ukraine]*. Donetsk: Skhidnyy vydavnychyy dim [in Ukrainian].
3. *Prohnoz mihratsii mizh YeS krainamy Vyshehrads'koi chetvirky ta Skhidnoiu Yevropoiu: naslidky skasuvannia vizovoho rezhymu [Forecast of migration between EU countries of the Visegrad Group and Eastern Europe: Consequences of abolishing the visa regime]*. (2014). Warsaw: Center for Eastern Studies [in Ukrainian].
4. *Annual risk analysis 2016 [Shchorichnyk analizu ryzykiv 2016]*. (2016). Frontex. frontex.europa.eu Retrieved from http://frontex.europa.eu/assets/Publications/Risk_Analysis/Annula_Risk_Analysis_2016.pdf [in English].
5. *Overview of Schengen Visa Statistics 2009-2012 [Statystyka ohliadu shenhenskykh viz 2009-2012]*. (2012). European Commission. Retrieved from http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/borders-and-visas/visa-policy/docs/overview_of_schengen_visa_statistics_en.pdf [in English].
6. Schengen Visa statistics by third country, 2015. [Statystyka ohliadu shenhenskykh viz tretikh krain]. *schengenvisainfo.com*. Retrieved from <http://www.schengenvisainfo.com/schengen-visa-statistics-third-country-2015/> [in English].
7. *Raport na temat obywateli Ukrainy [Report on citizens of Ukraine]* (2015). Ministry of Interior and Administration. udsc.gov.pl Retrieved from <http://udsc.gov.pl/statystyki/raporty-specjalne/biezacasytuacja-dotyczaca-ukrainy/> [in Polish].
8. «Kartu poliaka» otrymaly majzhe 60 tysiach hromadian Ukrainy [«Polish Card» received nearly 60 thousand citizens of Ukraine]. (n.d.). unian.ua Retrieved from <http://www.unian.ua/society/1041882-kartu-pol-yaka-otrimali-mayje-60-tisyach-gromadyan-ukrajini.html> [in Ukrainian].
9. *Border traffic and movement of goods and services at the European Union's external border on the territory of Poland in 2013 [Prykordonnyi rukh i rukh tovariv i posluh na zovnishnikh kordonakh Yevropeiskoho soiuzu na terytorii Polshchi v 2013 rotsi]* (2014). Central Statistical Office. rzeszow.stat.gov.pl. Retrieved from <http://rzeszow.stat.gov.pl/en/publications/border-areas/border-traffic-and-movement-of-goods-and-services-at-the-european-unions-external-border-on-the-territory-of-poland-in-2013,2,5.html> [in Polish].
10. Butchenko, M. *Ukrayna voshla v desiatku stran po rostu trat na vyezdnoj turyzm [Ukraine is among the top ten countries in the growth of expenditures for foreign tourism]*. (n.d.). korrespondent.net. Retrieved from <http://korrespondent.net/lifestyle/travel/3301098-korrespondent-ukrayna-voshla-v-desiatku-stran-po-rostu-trat-na-vyezdnoi-turyzm> [in Russian].
11. *Website of State Statistics Service of Ukraine. [Sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy]*. ukrstat.gov.ua. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
12. *Bil'shist' ukrainsiv ne planuiut' ts'ohorich vidpochyvaty – opytuvannia [Majority of Ukrainians do not plan to rest this year – survey]*. (n.d.). unian.ua. Retrieved from <http://www.unian.ua/society/1087306-bilshist-ukrajintiv-ne-planuyut-tsogorich-vidpochivati-opituvannya.html> [in Ukrainian].
13. *Asylum and managed migration database [Basa dannyh. Prytulok i organizovana migratsija]* Website of Eurostat. ec.europa.eu. Retrieved from <http://ec.europa.eu/eurostat/web/asylum-and-managed-migration/data/database> [in English].
14. *Zovnishnia trudova migraciia naseleattia Ukrainy [Foreign labour migration of population of Ukraine]*. (2008). Kyiv: State Statistics Committee of Ukraine [in Ukrainian].
15. *Report on the Methodology, Organization and Results of Modular Sample Survey on Labour Migration in Ukraine [Dopovid z metodolohii, orhanizatsii ta rezultativ vybirkovoho obstezhennia z trudovoi mihratsii v*

- Україні]. (2013). Kyiv: ILO, State Statistics Service of Ukraine, Ptiukha Institute for Demography and Social Studies [in Ukrainian].
16. *Ukrains'ke suspil'stvo: monitorynh sotsial'nykh zmin. Dodatok: Tablytsi monitoryngovogo opytuvanja «Ukrains'ke suspil'stvo-2015» [Ukrainian society: social monitoring. Appendix: Table of the monitoring survey «Ukrainian society -2015 »]* (2016). Kyiv: Institute of Sociology of NAS of Ukraine [in Ukrainian]. Retrieved from http://i-soc.com.ua/institute/el_library.php
 17. *Doslidzhennia z pytan' mihratsii ta torhivli liud'my: Ukraina, 2015 [Research on Migration and Human Trafficking: Ukraine 2015]*. (2015). IOM. iom.org.ua. Retrieved from http://iom.org.ua/sites/default/files/pres_kit_gfk_iom2015_ua_fin_3_2.pdf [in Ukrainian].
 18. *U Pol'schi pidrakhuvaly ukrains'kykh zarobitchan [In Poland Ukrainian workers were calculated]*. (n.d.). ua.korrespondent.net. Retrieved from <http://ua.korrespondent.net/ukraine/3632770-u-polschi-pidrakhuvaly-ukrainskykh-zarobitchan> [in Ukrainian].
 19. *Mihratsiia iak chynnyk rozvytku Ukrainy: Doslidzhennia finansovykh nadkhodzen', pov'iazanykh z mihratsiieiu, ta ikhn'oho vplyvu na rozvytok Ukrainy [Migration as a factor of development of Ukraine: Study on remittances related to migration and its impact on the development of Ukraine]*. (2016). IOM. vsetutpl.com. Retrieved from <http://vsetutpl.com/robova-v-polschi-dlya-ukrayintiv-budivelnykiv> [in Ukrainian].
 20. *Ukrains'ka mihratsiia v Pol'schu za try roky syl'no zminylasia – ekspert [Ukrainian migration to Poland for three years has changed – expert]*. (n.d.). [ukrinform.ua](http://www.ukrinform.ua). Retrieved from <http://www.ukrinform.ua/rubric-society/1961175-ukrainska-migracia-v-polsu-za-3-roki-silno-zminilasia-ekspert.html> [in Ukrainian].
 21. Zahakaylo, O. *Osvita v Pol'schi iak shliakh v emihratsiiu? [Education in Poland as a way to emigrate]*. (n.d.). gazeta.dt.ua. Retrieved from <http://gazeta.dt.ua/EDUCATION/osvita-v-polschi-yak-shlyah-v-emigraciyu-.html> [in Ukrainian].
 22. Stadnyy, Ye. *Kil'kist' ukrains'kykh studentiv za kordonom [The number of Ukrainian students abroad]*. (n.d.). [cedos.org.ua](http://www.cedos.org.ua). Retrieved from <http://www.cedos.org.ua/uk/osvita/56> [in Ukrainian].
 23. *Fifth Report on the Post-Visa Liberalisation Monitoring for the Western Balkan Countries. [Piata dopovid z monitorynhu situatsiji pislja liberalizatsii vizovoho rezhymu dlia krain Zakhidnykh Balkan]*. (2015). COM. European Commission Retrieved from http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-is-new/news/news/docs/20150225_5th_post-visa_liberalisation_report_with_western_balkan_countries_en.pdf [in English].
 24. Gotev, G. *EU agency reports spike in Ukrainian asylum seekers [Agenstvo ES povydomlaie pro rizke zbilshennia chysel'nosti ukrains'kykh shukachyv pritulku]* (n.d.). Retrieved from <https://www.euractiv.com/section/justice-home-affairs/news/eu-agency-reports-spike-in-ukrainian-asylum-seekers/> [in English].
 25. *Mizvidomchyy koordynacijnyj shtab povidomljaie [Interdepartmental Coordination Staff reports]*. [kmu.gov.ua](http://www.kmu.gov.ua). Retrieved from: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=248316491 [in Ukrainian].
 26. *Ofytsyal'nye statysticheskiye dannye FMS Rossyy [Official statistical data SMS of Russia]* [fms.gov.ru](http://www.fms.gov.ru). Retrieved from <http://www.fms.gov.ru/about/activity/stats/Statistics> [in Russian].
 27. *Ynformatsyya o situatsyy v otnoshenyy hrazhdan Ukrainy y lyts bez hrazhdanstva, pokynuvshykh terrytoryyu strany v ekstrennom y massovom poryadke [Information on the situation of citizens of Ukraine and persons without citizenship who have left the country in an emergency]*. [ms.gov.ru](http://www.fms.gov.ru). Retrieved from http://www.fms.gov.ru/about/statistics/info_o_situatsii_v_otnoshenii_grazhdan_ukrainy/ [in Russian].
 28. *Eastern European borders Annual risk analysis 2015. [Sthorychnyi analiz ryzykyv na kordonah Shidnoi Evropy 2015]* FRONTEX (2016). frontex.europa.eu. Retrieved from http://frontex.europa.eu/assets/Publications/Risk_Analysis/EB_ARA_2015.pdf [in English].

Стаття надійшла до редакції журналу 20.07.2016.